

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ Б.І. КОРОТЯЄВА, ОРІЄНТОВАНІ НА ВІЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОСТІР

Актуальність поглядів Б.І. Коротяєва включає в себе специфіку сучасної педагогічної діяльності, яка визначається взаємною зумовленістю співпраці вчителя та учня, трансформацією розкріпачення освітньої діяльності, створенням вільного педагогічного простору. Живучи в сучасному розвиненому суспільстві, у якому все змінюється доволі швидко, важко передбачити, які саме знання, у якому обсязі можуть знадобитися дитині в майбутньому.

Метою статті є аналіз теоретико-педагогічних поглядів Б.І. Коротяєва та його бачення суті вільного освітнього простору, значення якого представлено в книгах «Школа подолання та самостворення», «Педагогіка на роздоріжжі». Реалізація цієї мети передбачає діяльнісний підхід до навчання й виховання.

У 1999 році в київському видавництві «Знання» вийшла чергова книга Б.І. Коротяєва під назвою «Школа подолання й самостворення» [1, 4]. Уважно вивчивши й осмисливши її зміст, нам стала зрозумілою причина, яка підштовхнула автора до її написання. За декілька років після виходу «Педагогіка на роздоріжжі», очевидно, автор зрозумів, що ситуація в академічних і управлінських колах верхнього ешелону складається й розвивається за звичним і «обкатаним» сценарієм, але не за тим, про який він мріяв і на який сподівався. Це означає, що власних експериментальних навчальних закладів у АПН немає і найближчим часом не передбачається. А Міністерство освіти і науки України свої дозвільні й заборонні функції не згортає, а нарощує. Курс же на єдині освітні стандарти, орієнтовані на проекти навчальних закладів, що діють, як державних, так і приватних, залишається незмінним і достатньо жорстким.

Усвідомлюючи дану ситуацію і враховуючи, що ідеї, що розробляються ним, не знайдуть попиту в діючій системі освіти і будуть нею відторгнуті як несумісні, він спробував показати можливості їхньої реалізації за її межами, тобто у вільному освітньому просторі професійно-педагогічного характеру під красивою і благородною назвою «Центр захисту здоров'я дітей».

Ніхто не знає, чи існує такий «Центр» в реальній дійсності, чи це тільки інтелектуальний продукт художньо-мистецької й науково-педагогічної уяви автора. У будь-якому випадку, він зробив усе, що зміг, щоб читач повірив у реальне життя цього унікального центру й усіх тих, хто в ньому навчається й працює. Нам теж дуже хочеться вірити в усе те, що представив і описав автор. Але не приховуємо, що сумнівів дуже багато, хоча головне полягає не в них, а в іншому – в авторському баченні існування принципово нового освітнього проекту в усіх його складових, їхніх зв'язках і комбінаціях, деталях, нюансах, у різноманітні життєвих ситуацій і фактів. І не біда, якщо цей проект лише продукт уяви. Він же може за певних умов знайти життя, оскільки розписаний в деталях і подробицях, описана вся технологія виконання загального педагогічного задуму.

Обговорювана книга носить швидше художній характер, ніж науковий.

Читається вона також легко, як і попередня, з великим інтересом. От відгук про неї В.І. Євдокимова, доктора педагогічних наук, професора, член-кореспондента АПН України: «Аналіз стану справ у сучасній школі приводить до невтішного висновку: для суспільства освіта виступає як тягар – без нього не обійтися і з ним морока. Держава волоком тягне убогу освіту в нове тисячоліття. Але потихеньку метушаться всі: вимагають гроші, підготовлені кадри, запускають доктрини, проекти, програми, прогнози, концепції, стандарти освіти. Але розробників мало цікавить той безперечний факт, що дітям в школі нецікаво.

У сучасній школі понад міру експлуатується пам'ять дітей, пригнічується самостійність, не створюються необхідні умови для захисту й повноцінного зростання й розвитку інтелектуального, фізичного, емоційно-етичного здоров'я дітей. Не признається право дитини «бути самим собою» [4, 34].

Як підтвердження сказаного, В.І. Євдокимов наводить дані анкетного опиту студентів-першокурсників Харківських ВНЗ, за якими тільки 28 % читали дещо додаткове з певної дисципліни, навчаючись в школі. Причина в тому, що їм просто «було нецікаво». 34 % опитуваних відзначили, що у них виникали проблеми в навчанні у зв'язку з тим, що не приділялося належної уваги самостійній роботі, якій вони віддавали перевагу, 56 % вважають шкільну програму переобтяженою, недоступною для учнів, а майже третина опитаних (31 %) хотіли б навчатися вдома, індивідуально. Але найбільш вражаючий показник – 82 % хотіли б, щоб в школі «все було інакше».

Те, що ми маємо на сьогодні в школі, офіційною мовою називається навчанням і вихованням дітей, а якщо називати речі своїми іменами, то це насильство над особистістю, що не несе ніякої загрози суспільству.

Книга Б.І. Коротяєва описує життя дітей в школі, де «все інакше». І за своєю назвою, і за жанром, і за змістом це щось особливе. Читач повинен підготувати себе психологічно до сприйняття ідей нечуваної новизни.

Читаючи книгу, знаходиш віру й надію, що наші зусилля не були марними, а перемогою будуть діти, які підуть разом з нами й далі нас.

Автор книги застерігає від поспішних висновків і оцінок, від спроб щось перейняти й використовувати у своєму досвіді як узірєць. Ці спроби будуть приречені на провал. Діяльність школи життя й радості пов'язана з відмовою від шаблонів і штампів, вона виходить за межі нормативів, що діють. За таких обставин вимагати від усіх учителів прийняти авторську позицію – рівноцінно тому, що оголосити масовий вплив через Тихий океан або здійснити масове сходження на Еверест.

Робота є виношеною й вистражданою, глибоко доказовою гуманноособистісною педагогікою, що як повітря потрібна всій нашій освіті [4, 34].

Обговорювана книга включає сім невеликих сюжетів, кожен з яких висвітлює грані життя незвичайного центру: «Незвичайний дзвінок здалеку», «Отримання свободи від диктату наросвітівського монстра», «Початок життя вільної школи», «Сама-самі-самі», «Навчання й життя дітей без дзвінків і уроків», «Захист фізичного і емоційно-морального здоров'я дітей – не фікція, а реальність», «Освітній цикл і захист інтелектуального здоров'я».

Цікаво, що автор переконливо розкрив можливість законним шляхом обійти закон, що діяв, про освіту й створити вільну школу, абсолютно незалежну від міністерства освіти. Для цього достатньо було в межах чинного законодавства створити ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю) з юридичною назвою не «Школа», а «Центр». Отримати статус юридичної особи й відповідну ліцензію від місцевої влади.

Описуючи зміст діяльності центру, він на конкретних матеріалах показав реалізацію колективом тих ідей і теоретичних напрацювань, що були опубліковані ним раніше. Одна з таких публікацій – стаття «Шукаю односторонців» (Учительська газета. – № 82. – 14 липня 1987 р.), у якій звучав пристрасний заклик до створення принципово нової школи.

Представлений у книзі матеріал розкриває реалізацію дуже цікавих і важливих ідей і теоретичних розрахунків в житті школи, дітей і вчителів і навіть в житті сімей, пов'язаних з центром. До їх числа можна віднести:

- ідею організації в школі щоденних циклових занять з основних напрямів: інтелектуального, фізичного й трудового, естетичного й етичного;
- ідею здійснення інтелектуального освітнього циклу як і інших одним фахівцем упродовж усього терміну вивчення програм за курс неповної середньої школи (ідея Вальдорфської школи) з усіх навчальних дисциплін;
- ідею впровадження в життя дітей з першого року навчання принципу «Усе, що можу, що в моїх силах і що треба – роблю сам або сама, а якщо справа загальна – самі!»;
- ідею впровадження в життя кожного учня щоденного читання й переказування текстів навчальної й художньої книги з поступовим і неухильним нарощуванням часу на цей вид занять, а також самостійного виконання спортивно-фізичних, трудових, естетичних, етично-вольових завдань, прикладів;
- ідею «безоціночного» навчання й упровадження в життя кожного учня «Банку пам'яті», куди вносяться на вічне зберігання в комп'ютері на його ж прохання особисті досягнення з основних циклів за час навчання;
- ідею повної індивідуалізації навчання й бачення індивідуальних темпів і ритмів самостійного прочитання й переказування текстів навчальної й художньої книги в процесі проведення занять з інтелектуального циклу;
- ідею створення в центрі обстановки, атмосфери й аури повної взаємної довіри між усіма його учасниками.

На основі уважного читання обговорюваної книги ми спеціально виділили й назвали тільки частину (сім) ідей, але фактично їх значно більше, якщо врахувати ще й контекст. Мало не на кожній сторінці, де про свою роботу розповідають учителі й керівники, а також на тих сторінках, на яких автор описує спостережувані події, можна знайти ту або іншу «родзинку», наділивши її функцією ідеї. Є й інші, які пронизують усі сюжети, але не були вказані. Одна з них – це ідея впровадження в життя учня принципу «ні однієї години без справи, жодної хвилини ледарювання». Або інша – ідея організації відпочинку через зміну різноманітних видів занять за власним вибором і внутрішньою потребою. Суть названих і неназваних ідей розкрита автором в семи тезах [26, 31–35].

Отже, книга «Школа подолання й самостворення» – це спроба автора перейти від теоретико-педагогічного бачення, розуміння й тлумачення проблем сучасної освіти безпосередньо до дії, яка створила штучний освітній експериментальний проект в умовах вільного педагогічного простору.

Тему вільного освітнього простору Б.І. Коротяєв продовжує в «Новому психолого-педагогічному проекті виховно-навчального процесу» (у співавторстві з В.В. Третьяченком) [6]. Зокрема стверджується, що проведення унікальних педагогічних експериментів як за задумом, так і за виконанням, є можливим тільки після усвідомлення ідеології педагогіки й визнання її права на розробку й використання власної методології з вивчення як реально існуючої педагогічної дійсності, так і новостворюваної. Це перший і необхідний крок, як пишуть автори, до пошуку й створення дійсно нового й нестандартного психолого-педагогічного проекту, який може бути тільки експериментальним, повністю вільним від сталих догм і досвіду, що склався, і орієнтованим на «чисте» педагогічне поле або освітній простір. Іншими словами, вивірити ефективність новостворюваного проекту можливо тільки за межами проектів, що діють, а не усередині них.

Власну ж ідеологію педагогіки автори представляють як сукупність провідних ідей, що пов'язують в єдине ціле початкові посилення й базисні підстави педагогічної науки, її ціннісні орієнтації й конкретні науково-дослідні цілі, серед яких:

- ідея об'єктивності;
- ідея незалежності й самостійності;
- ідея створення могутньої науково-експериментальної бази в особі власних навчально-виховних установ – під відповідні науково-педагогічні проекти;
- ідея побудови ринкових стосунків [6, 4547].

І, нарешті, в одній з останніх книг [5] Б.І. Коротяєв піддає аналізу проблему вільного освітнього простору найширше. А саме: при осмисленні й обговоренні категорій «бракуючого» й «надмірного» із загальнофілософських позицій бачення й розуміння, світобачення розглядають як взаємозв'язок і діалектику бракуючого і надмірного в освітньому просторі, в центрі якого жива людина, в ім'я якої й створюється цей простір. Ураховуючи, що у вітчизняній педагогіці термін «освітній простір» з'явився порівняно недавно, слід зазначити не зовсім однозначне його тлумачення. Наприклад, його ідентифікують з освітнім середовищем, яке розуміється як система впливів і умов формування особи, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному й просторово-наочному оточенні [7, 11].

Що стосується поглядів Б.І. Коротяєва, то, на його думку, суть або зміст даного поняття є ідентичним вітчизняному поняттю «система освіти». Хоча й не виключаються відмінності форми, оскільки слова «система» й «простір» мають різний сенс. Простір – це основна форма існування матерії, а система – якийсь узаємопов'язаний пристрій якихось частин і елементів в щось єдине ціле. Цей пристрій може бути як природним, тобто «Божим творінням», так і рукотворним.

Враховуючи даний нюанс, автори обговорюваної книги під «освітнім простором» розуміють все те, що створене працею людини з метою виховання, й навчання підростаючого покоління. Або інакше – всю сукупність спеціально створених навчальних закладів, їхню матеріальну базу: книги, підручники, техніку, програмні й директивні документи, проекти, організовані процеси, суб'єкти освітньої діяльності тощо.

Зрозуміло, освітній простір створений не природою, а людиною. З'явився він на певному етапі еволюційного розвитку людини й суспільства, й з моменту зародження знаходиться завжди під контролем суспільства і його інститутів – релігійних, державних, суспільних. У зв'язку з цим можна вважати, що в цілому освітній простір не був і не є і в даний час вільним, тобто він завжди й на всіх етапах розвитку й існування залежить від держави.

Але це не означає, вважає Б.І. Коротяєв, що усередині державної системи освіти й за її межами в освітньому просторі немає свободи. Вона реально існує, проте обмежена рамками юридичних законів, підзаконних актів і заборон виконавських державних органів. І, не дивлячись на великі обмеження, у всіх суб'єктів освітньої діяльності на тих або інших її ділянках є вибір. Реально існує свобода вибору, тобто підстава говорити про існування вільного освітнього простору [6, 1618].

З іншого боку, очевидним є гострий дисбаланс між «скованим» і «вільним» освітніми просторами, причому, на думку авторів обговорюваної книги, «скований» освітній простір знайшов якості «наднадмірного», що при подальшому розвитку веде до критичної точки, за якою починаються тяжкі наслідки. «Вільний» же освітній простір визначає якості того, чого не вистачає, що також веде до небажаних подій.

Дійсно, в нашій країні немає жодної вільної від державного контролю навчально-виховної установи. Відсутність такого контролю – це і є головний критерій «вільного» освітнього простору.

Щоб відповідати даному критерію, а значить обійти чиновницькі заборони й обмеження, уникнути принизливих прохань і узгоджень на проведення експериментальної роботи, наприклад, з молодшими школярами, пропонується наступний спосіб – організувати навчання групи дітей вдома на прохання батьків з метою зміцнення їхнього здоров'я. А далі – справа техніки й організаційних узгоджених рішень між учителем, адміністрацією школи й батьками. Тільки у такий спосіб, на думку авторів, учитель може отримати вільний педагогічний простір для звершення задуманої великої й благородної справи в умовах повної свободи вибору засобів і методів навчання. Жоден завзятий адміністратор або чиновник не ризикне прийти до когось з батьків в їхній будинок, щоб поспостерігати роботу вчителя з навчання учнів удома й після спостереження піддати цю роботу принизливому розбору й аналізу. І разом з тим, учитель сам прагнутиме до контакту зі школою й у кінці навчального року йому неодмінно захочеться показати в якійсь формі колегам підсумки своєї роботи, порівняти й оцінити їх з напрацьованими в школі, обмінятися з колегами накопиченим досвідом.

Але цей досвід – досвід одинаків, яким би приголомшливим за результа-

тами він не був, загальну ситуацію в освіті змінити не може. Він може лише підштовхнути академію педагогічних наук України до ухвалення принципових рішень про розробку її силами нестандартних проектів освіти на різних етапах розвитку [6, 126].

Учитель, що виявив бажання працювати з учнями дитячого віку не менше 3–4 років в умовах вільного педагогічного простору й за новими правилами й процедурами організації циклових занять, на думку авторів, буде здатним продовжити подібну роботу й з учнями підліткового віку. Він зможе працювати за пропонованими варіантами, орієнтованими, перш за все, на створення найбільшого психолого-педагогічного сприяння вільному розвитку особи в процесі виховання, навчання й освіти. При цьому автори прогнозують накопичення досвіду, прояву працездатності, самостійності, відповідальності, допитливості й творчості, а також досвіду відчуття у своєму повсякденному житті постійної душевної гармонії, згоди з самим собою і своєю совістю, людьми й законами, які здатні породжувати радість життя й прокладати дорогу для самостворення, а не руйнування [6, 178].

Що стосується системи вищої освіти, автори «Діалектики надмірного і бракуючого» вважають нині чинний вітчизняний проект вищої школи за такий же незбалансований, оскільки головні особливості молодого віку – прагнення до самостійності, незалежності, вільного вибору режиму життя, праці й відпочинку, до реалізації амбіцій особистості, соціально-значущих задумів і планів – повністю не враховуються. І відповідно до своїх поглядів вважають, що усунути цей дисбаланс у системі управління освітнім процесом на всіх рівнях діяльності її індивідуальних і колективних суб'єктів (окремих викладачів, кафедр, факультетів, ВНЗ, органів управління) можливо тільки в умовах одночасного створення на всіх цих рівнях діяльності відповідного поля вільного педагогічного простору. Але це перспектива віддаленого майбутнього й предмет обговорення іншої статті.

Отже, Б.І. Коротяєв у своїх працях розкрив бачення вільного освітнього простору, в якому створюються необхідні умови для захисту та розвитку інтелектуального, фізичного, емоційно-морального здоров'я дітей. Його робота є вистражданою, глибоко доказовою, гуманно-особовою педагогікою, що як повітря потрібна всій нашій освіті сьогодні й завтра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коротяєв Б.И. Избранные педагогические сочинения / В 3-х т. – Луганск: Альма-матер, 2006.
2. Коротяєв Б.И. Ищу единомышленников / Б.И. Коротяєв // Учительская газета. – 1987. – № 82. – 14 июля.
3. Коротяєв Б.И. Педагогика на распутье (научно-публицистические заметки) / Коротяєв Б.И. – Славянск, 1996. – 158 с.
4. Коротяєв Б.И. Школа преодоления и самосозидания / Коротяєв Б.И. – К.: Знання, 1999. – 187 с.
5. Коротяєв Б.И. Диалектика недостающего и избыточного в образовательном пространстве / Коротяєв Б.И., Курило В.С., Третьяченко В. В. – Лу-

ганськ: Альма-матер, 2007. – 240 с.

6. Коротяев Б.И. Новый психолого-педагогический проект воспитательно-учебного процесса / Б. Коротяев, В. Третьяченко. – Луганск: Глобус, 2004. – 192 с.
7. Ясвин В.А. Экспертиза школьной образовательной среды / В.А. Ясвин // Директор школы. – М.: Сентябрь, 2000.